

СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті обґрунтовано важливість здійснення державного регулювання економічної конкуренції в умовах ринкової економіки загалом. Розкрито позиції науковців щодо розуміння поняття державного регулювання різних сфер суспільного життя. Проаналізовано положення чинних нормативно-правових актів щодо розуміння сутності та змісту державного регулювання економічної конкуренції в умовах ринкової економіки. На основі дослідженого матеріалу запропоновано власне визначення державного регулювання економічної конкуренції в умовах ринкової економіки та виділено його істотні правові ознаки.

Ключові слова: державне регулювання, економічна конкуренція, ринкова економіка, обмеження монополізму, економічна політика, конкурентні відносини, суб'єкт господарювання.

В статті обоснована важність здійснення державного регулювання економічної конкуренції в умовах ринкової економіки. Розкрито позиції учених относительно понимания понятия государственного регулирования различных сфер общественной жизни. Проанализированы положения действующих нормативно-правовых актов относительно понимания сущности и содержания государственного регулирования экономической конкуренции в условиях рыночной экономики. На основе исследованного материала предложено собственное определение государственного регулирования экономической конкуренции в условиях рыночной экономики и выделены его существенные правовые признаки.

Ключевые слова: государственное регулирование, экономическая конкуренция, рыночная экономика, ограничение монополизма, экономическая политика, конкурентные отношения, субъект хозяйствования.

The article substantiates the importance of the state regulation of economic competition in the conditions of a market economy as a whole. The positions of scientists concerning the understanding of the concept of state regulation of various spheres of public life are revealed. The article analyzes the provisions of the current normative legal acts concerning the understanding of the essence and content of state regulation of economic competition in a market economy. On the basis of the investigated material, the actual definition of the concept of the content of state regulation of economic competition in the conditions of a market economy is proposed and its essential legal features are highlighted.

Key words: state regulation, economic competition, market economy, restriction of monopoly, economic policy, competitive relations, subject of economic activity.

Вступ. У ст. 15 Конституції України проголошено забезпечення державою заснування суспільного життя на засадах політичної, ідеологічної та економічної багатоманітності. Проте задекларований конституційний принцип має чимало особливостей його реалізації та втілення на практиці, характеризується пошуком відповідних шляхів його запровадження, а також побудови власної моделі державного регулювання економічної конкуренції в умовах становлення ринкової економіки в Україні.

Зазначений процес є достатньо науково-, економічно-, ресурсо- та трудомістким, оскільки для формування в Україні ефективної системи державного регулювання економічної конкуренції необхідно використати здобутки принаймні двох галузей наукового знання, зокрема права

та економіки, які під час вивчення зазначеної проблематики досить тісно переплітаються та не можуть бути використані для наукових досліджень зазначеного питання окремо. Також неможливим є розроблення ефективних методів державного регулювання економічної конкуренції без розкриття сутності адміністративно-правового механізму регулювання економічної конкуренції. Державне регулювання економічної конкуренції включає не лише правові, а й інші (неправові) заходи – економічні, адміністративні тощо. Тому до вивчення питання сутності державного регулювання економічної конкуренції необхідно підходити всебічно та комплексно.

Теоретичні та прикладні дослідження аспектів державного управління та державного регулювання економіки в Україні проводили Е.Б. Адельсєйтова, О.В. Бойко-Бойчук, В.М. Гриньова, Л.І. Дідківська, В.Я. Малиновський, Т.А. Піхняк, І.В. Розпутенко, Р.М. Рудницька, Д.М. Стеченко, О.В. Федорчак, Н.П. Харченко та інші. Ці науковці зробили значний вклад у вивчення загальнотеоретичних питань сутності державного регулювання економіки.

Проте на сьогодні відсутні будь-які системні наукові напрацювання щодо вивчення спеціального питання державного регулювання саме економічної конкуренції в умовах ринкової економіки, що і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування сутності поняття державного регулювання економічної конкуренції в умовах ринкової економіки.

Результати дослідження. Як зауважують Г.С. Третяк та К.М. Бліщук, досвід економічного розвитку свідчить про потребу створення адекватної інституційної основи, яка зумовить необхідне середовище для ринкових агентів. Роль держави на ринку в сучасній економічній літературі оцінюється неоднозначно. І це не випадково, оскільки вплив держави на розвиток економіки, як свідчить економічна історія, був різним. Деякі країни отримували значну вигоду від активної ролі, яку відігравали уряди, однак ті країни, у яких уряди були набагато пасивнішими, також могли процвітати [1, с. 14].

Погоджуємося з наведеною думкою та вважаємо за доцільне зауважити, що розуміння сутності державного регулювання економічної конкуренції в умовах ринкової економіки залежить від особливостей кожної конкретної держави, у якій воно відбувається (її форми правління, політичного режиму, адміністративно-територіального устрою, особливостей історичного розвитку, особливостей стану ринку, що обумовлюється широким спектром чинників). Отже, розуміння сутності державного регулювання економічної конкуренції може варіюватися залежно від кожної конкретної країни та її особливостей, а також залежно від кожної конкретної ситуації на ринку та походження цих відхилень у нормальному розвитку економічної конкуренції. Тобто не може бути єдиної правильної моделі державного регулювання економічної конкуренції, яка б могла бути застосована у всіх без винятку державах та за будь-яких умов. Тому у нашому науковому дослідженні важливим є формування власного розуміння сутності державного регулювання економічної конкуренції в умовах ринкової економіки.

За останні двісті років економісти дійшли висновку, що існують яскраві приклади того, коли ринок не працює настільки ефективно, як вважає більшість прихильників вільної конкуренції. Представники кейнсіанської теорії економічного розвитку обґрунтовують необхідність і практичну доцільність державного регулювання економіки на засадах приватної власності, конкуренції. Її фундатор (Дж. Кейнс) вважав, що без ефективного державного втручання нормальний економічний розвиток є неможливим та неминуче буде супроводжуватися економічними спадами, економічним хаосом. Пояснюється це основними недоліками ринкового механізму саморегулювання, який сам собою не здатен здійснювати ефективний розподіл ресурсів певною національною економічною системою. Як зауважують Г.С. Третяк та К.М. Бліщук, держава з обов'язковою необхідністю змушена здійснювати перерозподіл ресурсів із однієї (чи одних) сфери економіки в інші з тим, щоб оптимізувати економічну систему і раціонально сформувати основні пропорції економічного розвитку [1, с. 15].

З огляду на сказане зауважимо, що ринкова економіка, яка значною кількістю науковців розглядалася як організм, який здатен до самоорганізації без будь-якого стороннього (зокрема і адміністративного) втручання, на практиці не завжди здатна за допомогою лише власних важелів регулювати окремі аспекти свого функціонування. Для захисту економічних, соціальних та інших прав громадян, а також інтересів фізичних осіб – підприємців, юридичних осіб – учасників ринку в умовах ринкової економіки шляхом забезпечення дотримання однієї із її основоположних засад – досконалої конкуренції, необхідним є державне регулювання зазначеного питання. Оскільки ринок як самоорганізуючий механізм не здатен врахувати всі (зокрема і неекономічні) чинники, які впливають на виникнення монополістичних проявів.

У такому контексті доцільно згадати думку О.М.Ткаченко, яка зауважує, що ринкові механізми не завжди спроможні захистити як економічну конкуренцію, так і її учасників. Саме тому має важливе значення державне регулювання ринкових відносин, створення системи спеціальних механізмів, заходів та правил, які гарантують наявність конкуренції та її захист. Здійснюючи господарську діяльність, суб'єкти господарювання прагнуть до забезпечення собі найвигідніших умов на певному ринку. Тим самим вони загострюють економічну конкуренцію на ринках. Однак деякі з них зловживають своїми можливостями, ігноруючи інтереси інших учасників ринкових відносин, а іноді досягають своєї мети, використовуючи засоби недобросовісної конкуренції. Для забезпечення існування добросовісної конкуренції на вітчизняних ринках, врахування й захисту інтересів всіх без винятку учасників ринкових відносин повинна бути створена відповідна законодавча база, в чому проявляється правова функція держави [2, с. 133].

Схожу думку висловлюють і Г.С. Третяк та К.М. Бліщук, які вважають, що одним із основних недоліків ринкового механізму є виникнення недосконалих ринкових структур, для яких не виконуються умови повної конкуренції. Найсуттєвіша відмінність не зовсім конкурентних ринків від повністю конкурентних полягає у здатності окремих учасників неконкурентних ринків впливати на ринкові ціни. Саме існування монополій та інших ринкових структур з неповною конкуренцією потребує від державної влади забезпечення умов для конкуренції і запобігання ситуаціям, коли одна фірма або невелика група фірм практично контролюють певні ринки. Монополізація ринків здебільшого не відповідає інтересам суспільства з економічних та соціальних міркувань, адже за наявності монополістичної влади фірми завищують ціну порівняно з ефективною ціною, скорочують обсяги виробництва порівняно з ефективним обсягом; у монополістів відсутній конкурентний стимул для виробничої ефективності; зменшується суспільний добробут, зростає нерівність доходів за рахунок монополістичного прибутку [1, с. 15].

Отже, аналізуючи наведений матеріал, приходимо до висновку про те, що необхідність державного регулювання економічної конкуренції зумовлена об'єктивно існуючими негативними факторами ринкової економіки (проявами відповідних зловживань з боку учасників ринку, недобросовісними методами ведення підприємницької діяльності, наявністю окремих переваг певних підприємств тощо). Внаслідок цього виникає неможливість існування досконалої конкуренції на практиці. Також зазначена необхідність державного регулювання економічної конкуренції виникла та еволюціонувала історично. Тому наведені обставини надалі повинні бути враховані нами під час розкриття сутності державного регулювання економічної конкуренції та надання визначення згаданих категорій.

На думку А.П. Гайдуцького, питання про раціональні межі втручання держави в економіку можна визначити в такому положенні: держава має пом'якшувати негативні наслідки дії ринкового механізму та за нагоди їх усувати [3, с. 6–8]. Аналізуючи різні роботи економістів, О.М. Непомнящий виділяє три базові принципи, що відображають сутність найпоширенішої в країнах з ринковою економікою системи поглядів на державне регулювання економічного зростання та економічної конкуренції. Назвемо ці принципи:

- 1) держава не повинна підміняти суб'єктів ринку, а займатися розв'язанням недоступних ринку проблем;
- 2) способи впливу держави повинні мати непрямий характер, тобто створювати в потенційних інвесторів досить сильні мотиви для вкладення капіталу в потрібних напрямках;
- 3) захист права власності, підтримка стабільної політичної обстановки, забезпечення міжнародної інтеграції [4, с. 212].

Таким чином, підсумовуючи викладений матеріал, приходимо до необхідності синтезувати усі отримані відомості та наукові твердження щодо природи державного регулювання економічної конкуренції в умовах ринкової економіки та, опираючись на них, запропонувати власне теоретико-правове розуміння сутності зазначеного поняття, оскільки воно є одним із ключових у понятійно-категорійному апараті нашого дослідження.

Слід зауважити, що на сьогодні відсутнє спеціальне визначення державного регулювання економічної конкуренції як у науковій доктрині, так і нормативно-правових актах. Проте вчені наводили окремі висновки щодо тлумачення понять державного регулювання, державного регулювання економіки або інших галузей. Г.С. Третяк та К.М. Бліщук зазначають, що державне регулювання економіки – це комплекс заходів держави, спрямованих на скерування поведінки суб'єктів господарювання в напрямі, необхідному для досягнення поставленої органами державної влади мети [1, с. 21]. Г.В. Смолин вважає, що державне регулювання – це комплекс форм і засобів централізованого впливу на розвиток економічних об'єктів і процесів з метою стабілізації

та пристосування існуючої економічної системи до умов, що змінюються, зокрема пристосування економічних відносин і господарського механізму до законів та потреб розвитку продуктивних сил [5, с. 37].

Як бачимо, вчені визначають поняття державного регулювання як відповідний механізм, який включає комплекс форм, засобів та заходів держави не лише правового, а й економічного, адміністративного, політичного характеру, що спрямовані на досягнення відповідного результату – упорядкованості економічних ринкових відносин відповідно до мети суспільного розвитку та забезпечення прав та потреб людини і громадянина. На нашу думку, влучним є визначення Г.В. Смолина, адже він акцентує увагу на тому, що таке державне регулювання економічних процесів та відносин господарювання здійснюється не просто з певною метою, яка поставлена державними органами, а розкриває суть такої мети – стабілізація економічних відносин та пристосування їх до потреб розвитку продуктивних сил. Вважаємо за необхідне додати, що під час формулювання мети державного регулювання економічної конкуренції в умовах ринку обов'язково слід врахувати також і те, що воно повинне бути спрямоване на забезпечення рівності прав та інтересів учасників ринку, розвиток продуктивних сил та стимулювання підвищення рівня виробництва.

Окремі загальні положення щодо розуміння сутності державного регулювання економічної конкуренції закладені у Законі України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 року № 2210-III [6]. Відповідно до цього Закону державна політика у сфері розвитку економічної конкуренції та обмеження монополізму в господарській діяльності, здійснення заходів щодо демополізації економіки, фінансової, матеріально-технічної, інформаційної, консультативної та іншої підтримки суб'єктів господарювання, які сприяють розвитку конкуренції, здійснюється органами державної влади, органами місцевого самоврядування та органами адміністративно-господарського управління та контролю, які зобов'язані сприяти розвитку конкуренції та не вчиняти будь-яких неправомірних дій, які можуть мати негативний вплив на конкуренцію [6].

Таким чином, законодавцем не надано нормативного визначення досліджуваного поняття, проте наведено перелік його окремих істотних правових ознак та сформульовано низку правових та фінансових, матеріально-технічних та інших заходів, які сукупно становлять сутність державного регулювання економічної конкуренції.

З огляду на наведені положення законодавства та наукової доктрини пропонуємо поняття державного регулювання економічної конкуренції в умовах ринкової економіки розуміти як упорядковану сукупність засобів та способів, а також заходів правового, економічного, фінансового, матеріально-технічного, інформаційного та консультативного характеру, що застосовуються державою в особі уповноважених нею органів (органами державної влади, органами місцевого самоврядування та органами адміністративно-господарського управління та контролю) з метою централізованого упорядкування відносин господарювання щодо підтримки та захисту економічної конкуренції, обмеження монополізму та забезпечення ефективного функціонування економіки України на основі розвитку конкурентних відносин, рівного доступу суб'єктів господарювання до ринку, гарантування захисту та дотримання економічних прав громадян.

Розкриваючи сутність державного регулювання економічної конкуренції в умовах ринкової економіки необхідно також визначити його правові ознаки, до яких належать такі:

1) метою державного регулювання є забезпечення ефективного функціонування економіки України на основі розвитку конкурентних відносин, гарантування захисту та дотримання економічних прав громадян;

2) реалізується через конкретні засоби, способи та заходи, які становлять цілісну систему;

3) включає заходи та засоби не лише правового, а й економічного, фінансового, матеріально-технічного, інформаційного та консультативного характеру;

4) здійснюється органами державної влади, органами місцевого самоврядування, а також органами адміністративно-господарського управління та контролю відповідно до покладених на них завдань, функцій та повноважень;

5) спрямоване на підтримку та захист економічної конкуренції, обмеження та запобігання монополізму.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зауважити, що державне регулювання економічної конкуренції в умовах ринкової економіки полягає у розробці оптимального та обґрунтованого підходу до застосування адміністративних (неринкових) способів регулювання економічної конкуренції з метою її захисту та розвитку, а також мінімально необхідного державного втручання у діяльність суб'єктів господарювання у вичерпному переліку випадків, коли існує об'єктив-

на загроза щодо недопущення, усунення, обмеження або спотворення економічної конкуренції. Державне регулювання економічної конкуренції в умовах ринкової економіки націлене на досягнення загального позитивного ефекту щодо розвитку економіки та зростання продуктивних сил на основі збалансованого існування та захисту економічної конкуренції.

Список використаних джерел:

1. Третяк Г.С., Бліщук К.М. Державне регулювання економіки та економічна політика: навч. посіб. Львів, ЛРІДУ НАДУ, 2011. 128 с.
2. Ткаченко О.М. Правові засади регулювання економічної конкуренції в сучасних умовах. Наук. пр. Нац. ун-ту харч. технологій. 2005. № 17. С.132–135.
3. Гайдучий А.П. Аграрна реформа і нові можливості для залучення іноземних інвестицій. Економіка АПК. 2006. № 8. С. 3–12.
4. Непомнящий О.М. Державне регулювання економіки в ринкових умовах. Теорія та практика державного управління. 2011. Вип. 1. С. 210–216.
5. Смолин Г.В. Державне регулювання господарської діяльності: курс лекцій. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 528 с.
6. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. №2210-III. Голос України. 2001. № 37.

УДК 342.9

ЮРОВСЬКА В.В.

**ПЕРЕДУМОВИ ТА НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ НАДХОДЖЕНЬ
ВІД ОПОДАТКУВАННЯ ВИКИДІВ В АТМОСФЕРНЕ ПОВІТРЯ ДЛЯ ВИКОНАННЯ
ЗАВДАНЬ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ**

Стаття містить результати дослідження оподаткування викидів в атмосферне повітря як джерела фінансування заходів, передбачених законодавством про охорону атмосферного повітря. Обґрунтована необхідність використання надходжень від податку за викиди в атмосферне повітря виключно для фінансування заходів, покликаних сприяти збереженню, поліпшенню та відновленню стану атмосферного повітря. Стверджується про те, що їх розподіл має відбуватись між територіальними громадами адміністративно-територіальними одиницями із розташуванням у межах зони забруднення кожного конкретного забрудника пропорційно до ступеня забруднення.

Ключові слова: екологічний податок, стимулювання природоохоронних заходів, цільове призначення доходів від екологічного податку.

Статья содержит результаты исследования обложения выбросов в атмосферный воздух налогом как источника финансирования мероприятий, предусмотренных законодательством об охране атмосферного воздуха. Обоснована необходимость использования поступлений от налога за выбросы в атмосферный воздух исключительно для финансирования мероприятий, призванных способствовать сохранению, улучшению и восстановлению состояния атмосферного воздуха. Утверждается, что они должны распределяться между территориальными общинами административно-территориальными единицами с расположением в пределах зоны загрязнения каждого конкретного загрязителя пропорционально степени загрязнения.

Ключевые слова: экологический налог, стимулирование природоохранных мероприятий, целевое назначение доходов от экологического налога.